

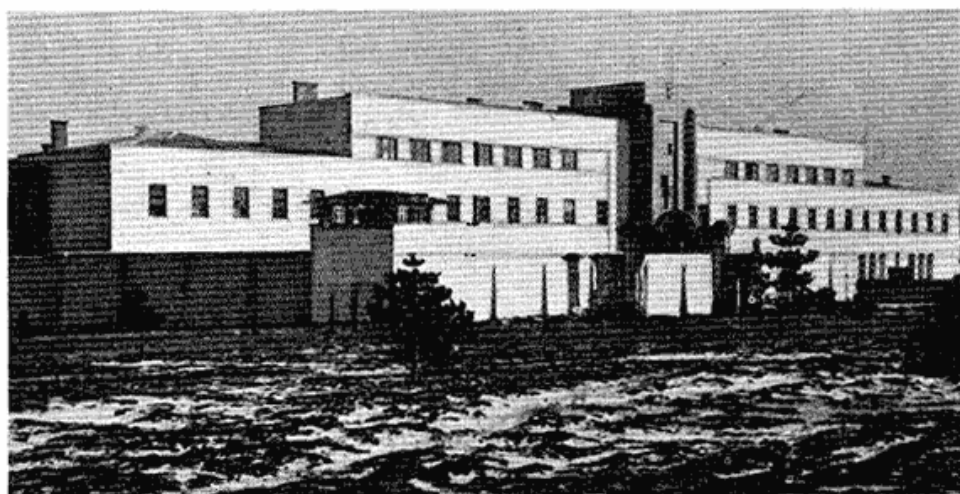
ИЗА РЕШЕТАКА БАЊИЧКОГ ЛОГОРА

У својој пакленој намери да уништи све родољубе и борце против фашизма, окупатор је наредио београдској квислиншкој управи да образује концентрациони логор у Београду. Спровођење ове наредбе поверено је Драгом Јовановићу, који се налазио на положају управника града Београда. Избор зграде извршила је посебна комисија. У периоду његовог постојања, од јула 1941 до октобра 1944 године, кроз овај логор прошло је неколико десетина хиљада лица.

Први заточеници доведени су у логор из затвора Специјалне полиције, 9 јула 1941 године. Према причању друга Живка Маџаревића, уведеног под бројем два у књигама Бањичког логора, тога дана доведено је укупно 87 другова и 12 другарица. Групу је пред зградом сачекао познати предратни полициски службеник Светозар Вујковић са својим „штабом“ састављеним од полициских

агената, кључара и жандарма. Пошто је првим становницима логора пожелео „добродошлицу“ будући шеф логора Вујковић, мушкарци су распоређени у собе 3 и 4, а жене у собу 25. У то време остале просторије нису биле још ни адаптиране за предвиђене сврхе. Неизвесност бањичких заточеника у погледу сопствене судбине није дуго трајала. Већ јула месеца 1941 године почело је систематско стрељање на војном стрелишту у Јајинцима.

Све до почетка септембра 1941 године логор је био ограђен само бодљикавом жицом. Но већ у то време број заточеника у логору нагло расте, а истовремено и број лица која су учествовала у његовом „обезбеђењу“. Истог месеца започето је и брзо завршено подизање великог зида са куполама око логорских зграда. На тај начин извршена је и потпуна изолација логора од спољног света. Ово опасивање логора зидом тешко је

Сл. 1 — Логор на Бањици, у коме је за време фашистичке окупације стрељано на хиљаде родољуба.

деловало на заточене логорске заточенике. Навешћемо један случај који нам је изнео друг Вукчевић Војин, који је такође међу првима доведен на Бањицу. Као присан друг са професором Милутином Смиљанићем² приметио је једног дана како је овај веома тужан због нечег. Када га је упитао за узрок његовог нерасположења, Смиљанић му је рекао: „Ето, видиш, јуче ми је била жена са двоје деце и високо их је издигла да би их могао последњи пут видети, још док се зидање зида није потпуно затворило, па се сада сећам те сцене и веома тешко ми пада то што више нећу моћи

никада да видим ни жену ни децу. А, видиш, моја другарица је знала да ће се зид затворити — и довела ми их је обоје, да их последњи пут видим. Зато сам тужан.“

Иако је стрељање бањичких заточеника перманентно вршено више од три пуне године тешко је наћи пример да се неко слабо понео или поколебао и у овим најтежим тренуцима. У најтежим часовима, када су стајали крај отворених рака и пред митраљезима, заточеници су показивали изванредну присебност и храброст. Прозивање и издвајање за стрељање вршено је обично

Сл. 2 — Поглед кроз решетке. Вез плавим концем на ружичастој марамици.

у сумрак да би жртве биле следећег јутра одведене на стрелиште у Јајинце. До снажних и узбудљивих сцена долазило је већ у логорским собама приликом опроштаја прозваних са друговима и другарицама који су остајали. Не само појединци већ и читаве групе изражавали су свој пркосни отпор према окупатору. Навешћемо један пример из сећања друга Чеде Живановића: „Не знам ко је то организовао, али другови који су 5 марта изведени на стрељање пошли су са песмом. Певали су песму — Другарска се песма ори, песма која слави рад... Ми који смо остали у логору, који смо остали живи, жалили смо што нисмо отишли са њима на стрељање...“

Што се тиче управе логора она је била у рукама немачких и „орпских“ власти. Шеф логора био је Светозар Вујковић, али је своје претставнике имао и немачки Гестапо у лицу Фридриха, Кригера, Др Јунга и других. Малтретирањем заточеника у логору нарочито се истицао Петер Кригер, фолксдојчер из Црвенке. Иако су и сви остали, отворено или подмукло, гајили велику мржњу према затвореним родољубима, двојица од свих — Светозар Вујковић и кључар Милан Трифуновић — испољавали су у свакој прилици крајњи цинизам и бруталност. Ево како су их описали, поред осталих, бивши бањички затвореници — другови Родољуб Андрић, Филип Марјановић и Воја Тутуновић:

„Када смо спроведени на Бањицу — прича друг Андрић — по устаљеном кућном реду доведени смо у хол и ту је извршио смотру новодоведених затвореника шеф логора Вујковић. Ја сам се после распитивао зашто он то ради. Он је то радио са сваком групом, јер је хтео да види да ли нема у групи неког од његових познатих знанаца. Ако је био у питању неки стари знанац онда је то значило да је то познати комуниста и ако га је Вујковић препознао он није имао никакве шансе да се извуче.“

Вујковић је имао фантастичну меморију... Навешћемо и сећање друга Марјановића: „Ја у животу нисам имао

прилике да видим ниједно биће људског облика са онаквим обличјима какве је имао Вујковић. То његово лице, садистички израз, крајња одвратност — то се не може изразити речима...“

О кључару Милану Трифуновићу друг Воја Тутуновић прича следеће: „Нису само Немци и Вујковић прозивали за стрељање, него је понекад читао имена и чика Милан. Мислим да не може постојати већа душевна ругоба од тога човека. Он је ишао кроз ходник и намерно звецкао кључевима. Увек је био дотеран, са камашнама, изгланцалих ципела. Стално је звиждао једну арију коју смо ми звали арија смрти. Он отвори врата и каже: — Чија ли ће данас закукати мајка, а онда узме списак и прозове, на пример, — Петровић. А дешавало се да у соби, у којој има по 200 људи, има 30 Петровића. И сви који се презивају Петровић претрну, а онда он каже: — Не ти бандите, тебе ћемо стрељати сутра, и онда опет звижди своју арију смрти. Ако се неко збуни онда му он каже: — Шта си се збунио момче, не води те мајка на венчање, него чика Милан на стрељање, купи прње па хајде...“

Поред сталног одвођења на стрељање и физичких малтретирања заточеника, у логору је владао и режим изгладњавања. Деоба хране вршена је једанпут дневно и састојала из, обично, буђавог парчета проје и једне кутлаче вреле воде, по којој су пливали листови трулог купуса, или по које зрно пасуља и гершле. Да би олакшали исхрану заточеници су по собама организовали „коллективе“. Пошто је у логору био дозвољен пријем пакета једанпут недељно, формиране су мање групице у које су улазили како они који су примали тако и они који нису примали пакете. Сва примљена храна из пакета била би тада сваког дана раздељивана на равне делове а онда се, обично, приступало тако званом „комемоисању“ — које се састојало у томе да се један друг окрене а други му поставља питање „коме ово“ док не изређа све чланове колектива. У колективну расподелу, поред хране, улазио је и дуван. Није била ретка слика да је приликом оску-

дице дувана једна цигарета пушена „у круг“ — на тај начин што би сваки, када дође на ред, повукао по један дим. Прекршај дисциплине било у ком виду, повлачио је за собом искључење из „коллектива“.

Ако су колективи за исхрану решавали или бар ублажавали проблем физичког одржавања заточеника, специфичне форме политичког и културно-забавног рада доприносиле су подизању борбеног духа и очувању непоколебљиве вере бањичких заточеника у победу над фашизмом.

Политички рад у логору манифестовао се пре свега у сталном обавештавању о развоју Народноослободилачке борбе и стању операција на фронтима изван земље. Вести о томе добијале су се на више начина и из различитих извора. Претежни део тих обавештења доносили су такозвани „слободњаци“ — другови који су вршили деобу хране по собама и помагали приликом пријема пакета на капији. Један од извора претстављали су и најмањи делови квислиншке штампе, где су се читањем „између редова“ извлачили закључци о правом стању на фронтима. А догађало се понекад да су групе које су извођене на радове изван логора доносиле чак и билтене, летке и слично. Поред тога у одређеним групама држани су и неке врсте политичких курсева — ради стицања вишег знања из области марксизма — лењинизма. У ове групе примани су само добри и проверени другови и другарице, док су сви они за које се поуздано знало да су имали рђаво држање пред полицијом били бојкотовани у логору.

Веома разноврстан био је културно-забавни живот. Нарочито омиљено било је певање револуционарних песама, чији је репертоар био веома богат. Те песме певане су и соло и у хору. Један број нових песама настао је и у самом логору, — међу којима је била једна од најпопуларнијих „Омладинка бањичанка“, коју је певао млади политички комесар једне чете Ужичког батаљона — Милета Милановић, ученик учитељске школе из Ужица.³

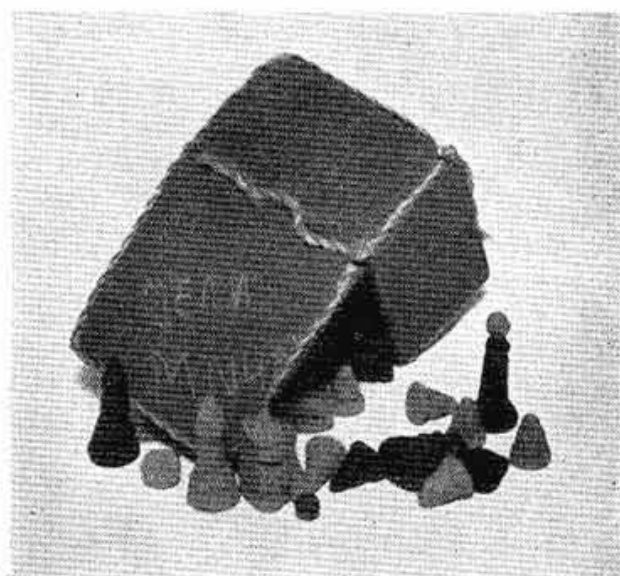
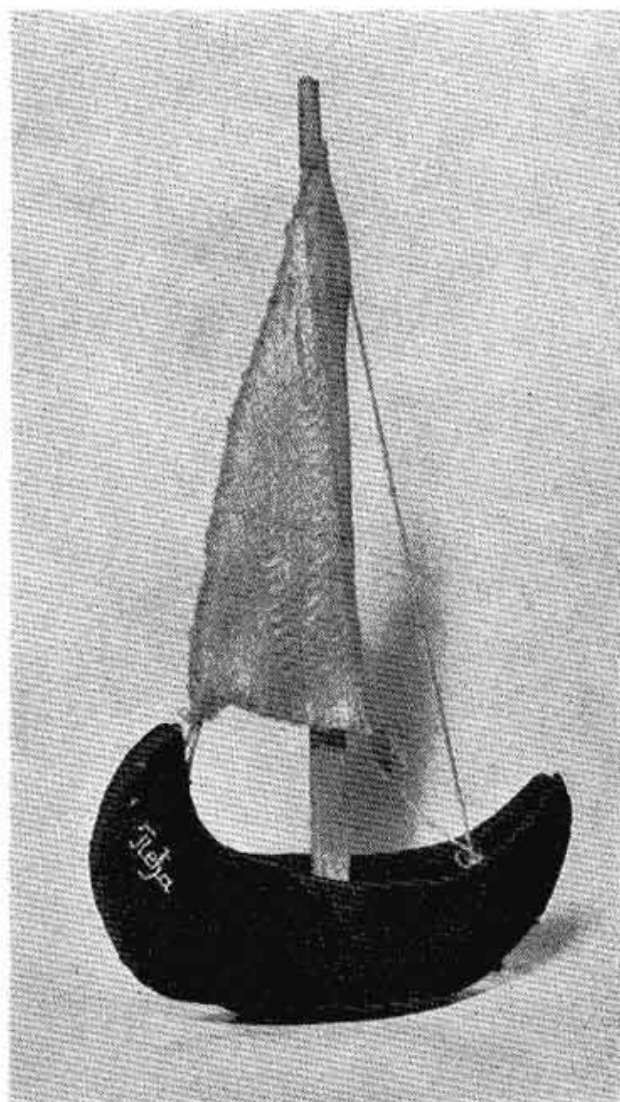
Веома често даване су и различите

приредбе кроз које се углавном карикирао и исмевао фашизам. Навешћемо ради илустрације сећање друга Милоша Радосављевића на једну од ових приредби: „Једнога дана Радичевић је позвао Белића када смо у тринаестици приредили један други занимљиви комад. У соби смо имали неког Мишу — циркусана — који је знао да говори из трбуха. Ми смо имали и неку талијанску униформу у логору, која је вероватно донета у логор када је неки од партизана био ухваћен и ми смо је преправили и направили немачку капу са „хакенкројцем“. Такође смо направили чизме од картона и све смо то обукли Миши. Иза бине један глас је објавио: — Немачка војна сила 1941 године. Тада се чула арија Лили Марлен, а Миша је правим пруским кораком прошао преко бине. Тада је глас објавио: — Немачка војна сила 1942 године. Миша је марширао уморним кораком. Када је глас објавио: — Немачка војна сила 1943 године, Миша се појавио носећи одело под мишком, окрећући се леводесно, а онда је брзо скинуо капу и ставио под мантил. Тада се иза бине појавила једна грдосија — то је био неки Црногорац геометар — са Титовком на глави и са петокраком звездом и ухватила Мишу за врат, подигла га и он се копрцао у ваздуху“.

Осим певања и давања позоришних претстава било је и других видова културно-забавног живота. Тако је на пример у појединим собама организовано учење страних језика. Организована су такође предавања из географије, о разним филмовима и романима која је слушала цела соба. Касније, када су у логор доспевале и поједине књиге онда их је свако читао за себе. Једна од најомиљенијих забавних игара био је — шах. Читави мали турнири приређивани су у мушким собама, а касније су се за играње шаха заинтересовале

Сл. 3—6 — Ручни радови стрељаних жена из логора на Бањици: Варка посвећена Пеђи; шах од хлеба са посветом „Јели — Мица“; минијатурни ранац и торбица на којој је с једне стране исписано „Логор“, а с друге „Бањица“; лутка с плавим очима посвећена Пеђи.

Сл. 7 — Колица и корпица са незаборавком.

и другарице. У женским собама била је уведена и „критика и самокритика“, која се састојала у изношењу добрих и лоших страна појединаца. Ова дискусија имала је добре резултате, јер су се све оне другарице којима су били изнети неки недостаци трудиле да их исправе.

Посебан и веома интересантан вид активности бањичких заточеника претстављао је интензиван стваралачки рад на обликовању многобројних и разноврсних малих предмета који су кроз стално усавршавање достигали знатан идејни и уметнички израз.

У женским собама овај рад почео је најпре плетењем ђонова за еспадриле и прештрикавањем џемпера. Касније се приступило прављењу разних ствари од вуне, шеширића, кутија за цигарете, новчаника, животињица, морнара, украсних кутија и разних других предмета. Омиљен и чест мотив биле су марамике са логорским амблемима — као што је решетка и иза ње женска глава. „Памтила за књиге“ такође су много рађена и то највише тако да је на једној страни био неки ситан пејсаж,

а на другој кула светљиља. Другарице које су чуле да ће бити стрељане правиле су лутке од својих хаљина и косе, дајући им свој лик. Ма да је већина ручних радова настала као производ колективног рада, било је другарица које су се истицале посебним смислом и умешношћу у овом послу. Права уметница у том смислу била је Паула Јурак⁴ која је давала идеје скоро за све што је урађено. Неуморно је радила и другарица Јелена Ђетковић, Народни херој.⁵ Веома лепе радове имала је и другарица Мирослава — Мира Јовановић,⁶ која је поред тога са успехом портретирала своје другарице. Поред ових истицале су се и другарице Вера Јанићијевић,⁷ Стана Диклић, Данка Кричковић и друге.

Можда мање разноврсни али такође интересантни били су и радови заточеника у мушким собама. Ту су као материјал за обраду највише коришћени дрво и алуминијум од војничких чутура и порција. Највише рађени предмети биле су кутије за цигарете, на којима је био урезан односно гравирани Бањички логор, са зидовима и куполама.

Сл. 8 — Мали Кокан стрељан на Бањици заједно са мајком. (На дну цртежа исписане су следеће речи: „Ово је мој мали друг из најтежих дана. Сачувајте му ову слику за успомену, а ако не изиђем, сачувајте је ви, нек се види како су затварани само »опасни људи«“).

У великом броју рађене су и муштикле које су такође на једној страни носиле слику логора. На посебним комадима рађени су у дуборезу и ликови појединих другова из логора. Право мајсторство показивали су поједини другови у изради шаховских гарнитура, како од дрвета тако и од хлеба. Жвакањем белог хлеба, који се добијао понекад у пакетима, и обликовањем ове масе добијале су се под вештим прстима фигуре које су кроз извесно време изгледале као да су рађене од „слонове кости“. У „собама смрти“ другови су везли и марамице са својим именима.

Иако су оскудевали и у материјалу, а и у средствима за рад, према причању бивших бањичких заточеника, у логору је израђен велики број ручних радова различите врсте. Познато је, на пример, да су другарице из собе 85 биле приредиле и прву „изложбу“ својих ручних радова. Касније је било и других изложби и зна се да је свака нова изложба била боља од претходне. У тешким и

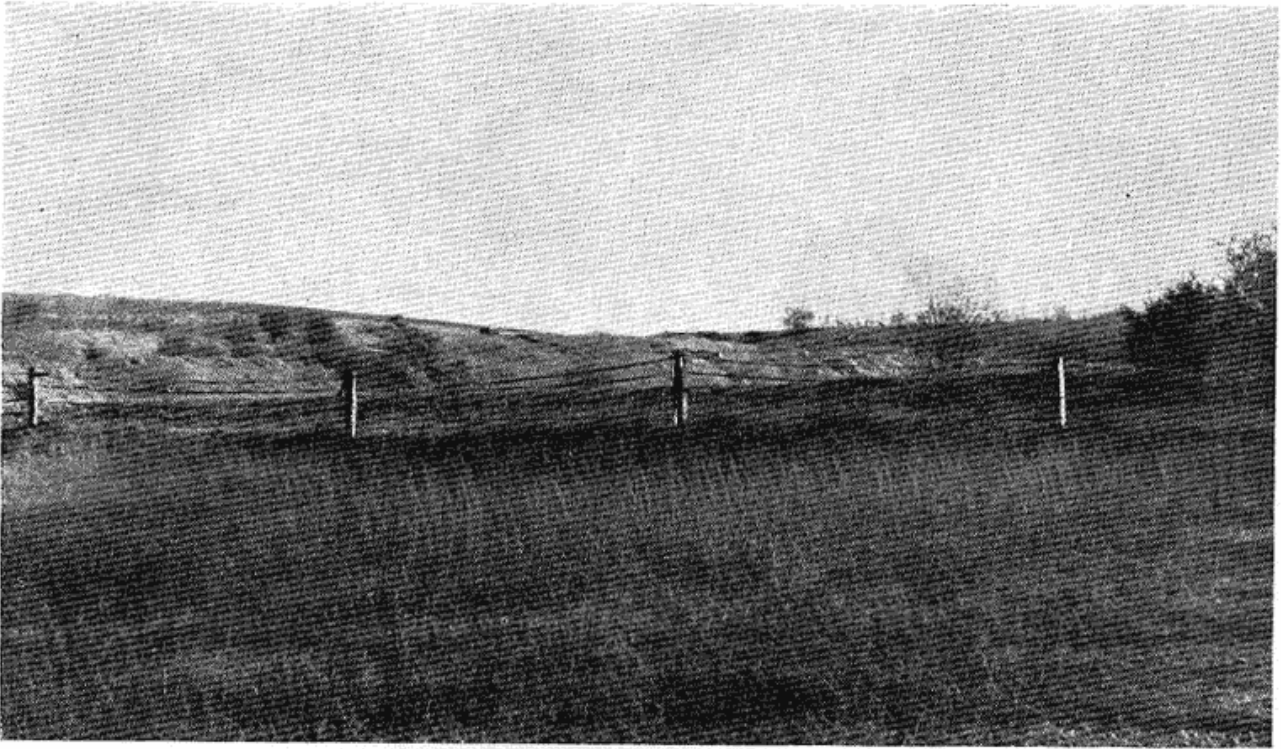
неизвесним данима свако је желео не само да што више уради и остави иза себе за успомену, него да се тим радом ма и за тренутак одстрани од места ужаса у коме је пребивао. Нажалост, многи од ових ручних радова одузимани су приликом разних претреса по собама које је организовала управа логора.

Од ручних радова рађених на Бањици сачуван је само један — по свој прилици мањи део, и то они које су већином у току рата износили они малобројни другови и другарице који су по истеку „казне“ били отпуштани из логора. Сви ти предмети били су углавном посвећени најближим члановима породице и пријатељима. Један део изнели су другови и другарице који су се затекли у логору приликом његовог расформирања.

Једна веома успела изложба ових радова била је отворена на Малом Калемегдану у једној од година непосредно после рата. Међутим експонати са ове успеле изложбе доживели су жалосну

Сл. 9 — Црвена марамица на којој су извежена имена последње групе људи из собе смрти.

Сл. 10 — Стрелиште на Јајинцима где су вршена стрељања.

судбину. Једном делу, наиме, изгубио се сваки траг, док се један део обрео у Градском музеју, али без икаквих података на основу којих би се могла израдити потребна легенда — па су тиме били лишени права да добију своје место у изложбеним просторијама ове установе.

*

У свом раду на прикупљању документације о развоју Народноослободилачке борбе на ужем и ширем подручју града, — Историски архив Београда посветио је посебну пажњу Бањичком логору, који је више од три године претстављао део јединственог фронта борбе за слободу, нимало слабији од осталих. Отварајући једну сасвим скромну изложбу, и по броју експоната и по техничкој опреми, у том моменту првенствено је рачунао на то да од наше јавности добије одређену помоћ и моралну подршку за даљи рад на овим задацима. И може се слободно рећи да ова очекивања нису изневерила. За непуну три месеца

трајања ове изложбе посетило ју је близу хиљаду лица, — од којих су прикупљени корисни подаци о бањичким жртвама и изложеним експонатима. Исто тако поједини грађани су уступили и изванредан број докумената, писама и ручних радова бањичких заточеника.

Утисак који је изложба остављала на посетиоце био је такође повољан судећи по томе шта су о њој написали. Навешћемо неколико мишљења из „Књиге утисака“:

„Нека ова мала импровизирана изложба буде потстрек за даљи корак у сакупљању података о логорима, мучењима људи, смрти... Ми се не хвалимо својим патњама и мукама — поносимо се својом храброшћу...“ — пише Добрила Голубовић, службеник.

„Изложени предмети, — рукотворине невиних жртава потресно говоре о драми која је задесила наш народ за време непријатељске окупације“ — забележио је Нешковић С. Никола.

„Дивимо се херојским подвизима стрељаних другова за слободу наше земље...“ — (потпис нечитак).

„Народ који је способан на такве жртве вечито ће живети“ — (потпис нечитак).

*

Дајући овај краћи прилог посвећен Бањичком логору, у тренутку када се

широм наше земље прославља 40-годишњица оснивања и рада КПЈ, осећамо дубоки пијетет према хиљадама бораца и родољуба који су свој живот завршили у логорима и стратиштима борећи се за победу наше Револуције.

НАПОМЕНЕ

¹ После интензивног рада од преко две године на прикупљању документације о терору окупатора и његових помагача, у току Другог светског рата, на данашњем ширем подручју града, — Историски архив Београда, у сарадњи са Градским музејом, отворио је у својим просторијама маја 1958 године мању изложбу предмета, фотоса и докумената, посвећену Бањичком логору. По замисли организатора она је имала двојаки циљ: васпитни — да пружи могућност нашим грађанима да ближе упознају злогласну „кућу смрти“ на Бањици, и, практични — да се током одржавања изложбе преко њених посетилаца дође до потребних података о изложеним експонатима, а по могућству и до нових материјала ове врсте.

С обзиром да су манифестације ове врсте иначе веома ретке, као и да је о самом Бањичком логору до данас сасвим мало писано у циљу ширег обавештавања наше јавности, у овом прилогу изнеће се поједини детаљи о животу и стваралачком раду заточеника Бањичког логора — до којих је Архив дошао у протеклом периоду.

² Милутин Смиљанић, професор, рођен 2. VI. 1902 у Равној — Ужице. Доведен у логор 9. VII. 1941 од УГБ. Стрељан 17. XII. 1941 године.

³ Милета Милановић, ђак учитељске школе, рођен 25. IX. 1922 у Ужицу. Доведен у логор 30. XII. 1943 од УГБ. Стрељан 9. VI. 1944 године.

⁴ Јелена Ђетковић, кројачка радница, рођена 9. VIII. 1916 у Цетињу. Доведена у логор 11. IV. 1942 од УГБ. Стрељана 14. V. 1943 године. После Ослобођења проглашена за Народног хероја.

⁵ Мирослава Јовановић, геометар, рођена 1917 у Београду. Доведена у логор 2. XII. 1943 од УГБ. Стрељана 11. IX. 1944 године.

⁶ Паула Јурак, домаћица, рођена 26. VI. 1906 у Бечу. Доведена у логор 17. VI. 1942 од УГБ. Стрељана 11. IX. 1944 године.

⁷ Вера Јанићијевић, општ. чиновник, рођена 28. IX. 1915 у Сумраковцу. Доведена у логор 8. XII. 1942 од СС. Стрељана 25. V. 1943 године.

SOUVENIRS D'UN PRISONNIER DU CAMP DE BANJICA

M. MILIC

Les Archives Historiques de Belgrade et le Musée Municipal ont organisé en mai 1958 une petite exposition consacrée au camp de Banjica. A cette occasion, dans un rapport sur cette exposition, sont donnés quelques détails sur la vie et le travail des internés de ce camp. Celui-ci avait été ouvert par l'administration municipale belgradoise sur ordre des Allemands. Le chef du camp était un policier connu d'avant la guerre, Svetozar Vujković. Les détenus étaient soumis à diverses tortures psychiques et physiques et ceci dura plus de trois ans, pendant

lesquels les exécutions seront chose constante. Cependant, en dépit de tout, l'esprit combattif des internés ne put être ébranlé assez pour empêcher la lutte de se développer dans le camp lui-même sous certaines formes. C'est ainsi que furent formés des «collectifs» d'alimentation, des «cercles» de travail politique et différentes formes d'une vie culturelle. En plus de ceci, dans le camp furent faits un certain nombre de travaux manuels qui dénotent un certain niveau artistique. Quelques-uns de ces travaux furent pris par l'administration du

camp, tandis qu'une partie put en être exportée. Ces travaux furent exposés lors d'une exposition après la Libération, mais ils furent perdus par la suite et on n'en a retrouvé qu'une partie au Musée Municipal. Le but de cette exposition était d'aider à récupérer ces travaux et tous autres documents intéressants sur la vie dans les camp. Exposition modeste certes, elle a, cependant, par le nombre de ses visiteurs, apporté une certaine contribution.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — Camp de concentration de Banjica où des milliers de patriotes ont été fusillés pendant l'occupation fasciste.
 Fig. 2 — Un regard à travers les barreaux. Broderie au fil bleu sur un mouchoir rose.

Fig. 3 à 6 — Ouvrages faits à la main par des femmes fusillées au camp de Banjica: Barque dédiée à Pedja; Echiquier fait de mie de pain dédié à Jela, de la part de Mica; Havresac et petit sac. Sur la face extérieur du petit sac on peut lire »Camp« et de l'autre Banjica; Poupée aux yeux bleus dédiée à Pedja.

Fig. 7 — Voiturette et petit panier décorés de myosotis.

Fig. 8 — Le petit Kokan fusillé à Banjica avec sa mère.

Fig. 9 — Mouchoir rouge sur lequel sont brodés les noms du dernier groupe d'hommes enfermés dans la chambre de la mort.

Fig. 10 — Champ de tir de Jajinci où les prisonniers de Banjica étaient fusillés en masse.

Стеван Боднаров: Затвореници Бањичког логора
 Stevan Bodnarov: Prisonniers du camp de Banjica

